

MÂHIYETİN DEĞİŞMESİ VE FIKHİ HÜKÜMLERE ETKİSİ

Ebû Rızâ Muhammed Nizâmüddîn en-NEDVÎ*

Arş. Gör. Kezban ALGÜL **

Hamd Âlemlerin Rabbine, salât ve selam onun değerli elçisi, onun âl ve ashâbı ve kıyâmet gününe kadar güzel bir şekilde onlara uyanların üzerine olsun.

Eski olsun yeni olsun elden ele dolaşan fıkıh kitaplarının çoğu, mâhiyetin değişmesi ve bunun fıkhi hükümlere etkisi konusunu incelemiştir. Bu konu; temizlik, necâset, helâl, haram ana başlıkları altında bunları kullanmanın, çeşitli yollarla bunlardan istifâde etmenin hükmü alt başlıklarını içermektedir. Yani mâhiyetin değişmesi hükümlere etki eder mi? Bir şeyin mâhiyetinin değişmesiyle hükmü de değişir mi değişmez mi? Bazı fakihlere göre mâhiyetin değişmesi eşyanın temiz veya necis sayılmasının bir sebebi, diğer hükümler için de bir etki unsuru iken diğer bazılarına göre ise necislik hükmünün temize dönmesi için mutlak (her durumda, her şeyde geçerli) bir sebep değildir, ancak bu ikinci grup bu sebebin bazı şeylerin hükmünü değiştirdiğini tercih etmekte ve ellerinde başka deliller olduğu için bazı şeylerin hükmünde ihtilaf etmektedir.

İleri gelen âlimler ve söz sahibi fakihlerin tamamı yalnızca şu konuda görüş birliğine varmışlardır. Bu da şarabın necis olduğu ve mâhiyetinin değişmesiyle hükmünün de değişeceği. Şöyle ki; tüm âlimlere göre şarap sirkeye dönüşürse temiz hale gelir.¹ Diğer mütekavvim mallar gibi onun da tüketilmesi, kullanılması

* Prof. Dr. Ebû Rızâ Muhammed Nizâmüddîn en-Nedvî, Bangladeş ulemasından olup Arap Dili ve Edebiyatı alanındaki yüksek lisansının ardından doktora eğitimini Lucknow Üniversitesinde tamamlamış, Dâru'l-Meârif el-İslâmiyye Üniversitesi'nde Hadis ve Arap Edebiyatı alanlarında dersler vermiştir. Bangladeş Cumhuriyeti Ulusal Parlamento üyesi olan yazar Allâme Fazlullah Vakfının kurucusu ve şimdiki başkanıdır. Makalenin orijinal ismi "تغير الماهية وأثره في الأحكام الفقهية" olup; 2006 yılında "Dirâsâtü'l-Câmiati'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye" isimli dergide yayınlanmıştır. Tercüme edilirken kaynaklar yazarın belirttiği şekilde aktarılmıştır. Bazı terimlerin tam Türkçe karşılıklarının olmaması, manayı tam karşılamaması gibi sebeplerle Arapça asılları kullanılmış, gerekli görüldüğünde dipnotlarla bu terimler hakkında bilgi verilmiştir.

** Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, kezban_algul@hotmail.com

1 İttifak; dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendiliğinden dönüştüğünde temiz olacağı hususundadır. Şâfiî ve Hanbeliler'e göre şarap içine bir şey atılmak suretiyle sirkeye dönüşse temiz olmaz. İttifak sadece dönüşmesinin bir şekli (dışarıdan müdahale olmaksızın kendiliğinden olan dönüşme) üzerindedir. İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer *Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Dâru İhyâit-Türâs, I, 315;

ve çeşitli yollarla ondan istifâde edilmesi helâl olur. Bu âlimlere göre aynı şekilde eğer meyve suyu veya sirke şaraba dönüşürse necis olur. Sirkenin temiz olduğuna delâlet eden sarîh hadis vârid olmuş; Hz. Peygamber (sav) “*Sirke ne güzel katıktır*”² buyurmuştur. Şarabın necisliği ise âyet ve hadislerle sabittir.

Peki sirke dışındaki diğer şeylerde mâhiyetin değişmesi hükme etki eder mi? Çağımızda ümmetin çözümüne çok ihtiyaç duyduğu en önemli meselelerden biri olan bu konuda âlimler ve fakihler ihtilâf etmiştir. Zira günümüzde hâlâ, hükümleri ele aldığımız bu konuyla alakalı olan yeni şeyler/durumlar ortaya çıkmaktadır. Hatta bunların bazıları, İslam ümmeti ve insanlığın en önemli günlük gereksinimlerinden ve temel ihtiyaçlarındandır. Bu sebeple konuyu yeniden ele alma ihtiyacı hasıl olmuştur.

Konuyu incelemeye geçmeden önce ilk olarak muhakkik âlimlerin ve dört mezhep müctehidlerinin bu konudaki görüşlerini ele alan fıkıh metinlerini -delilleriyle birlikte- aktaracağız. Ardından -Allah'ın yardımıyla-, konuyla alakalı çeşitli meselelerin hükmü hakkında görüşlerimizi açıklayan kapsayıcı bir değerlendirme sunacağız.

MÂLİKİ VE HANEFÎ MEZHEBİ

Malikî ve Hanefî mezhebi necisü'l-ayn³ olan bir şeyin istihâle⁴ ile temizleneceği görüşünü benimsemiştir. Çünkü şeriat, necislik vasfını bir şeyin mahiyetine vermektedir. O şeyin bazı parçalarının yok olmasıyla onun mahiyeti de yok oluyorsa tamamı yok olunca o mahiyet nasıl yok olmasın? Bunun bir benzeri de necis olan nutfedir. Nutfeye (meni-sperm) alakaya (kan pıhtısı) dönüştüğünde hâlâ necistir. Ama mudğaya (bir çiğnem et) dönüştüğünde temiz olur. Aynı şekilde meyve suyu temizdir, şaraba dönüştüğünde necis olur, şaraptan sirkeye dönüştüğünde yine temiz olur. Buradan anlaşılıyor ki; üzerine (temizlik ya da necislik hükmü) bina edilen vasfın ortadan kalkmasının ardından aynın istihâlesi⁵ gerçekleşir.

Mâlikilere göre şarap kuruyup sertleştiği zaman onun sarhoş edici özelliğinin kaybolması sebebiyle temiz olur. Necis bir şeyin yandıktan sonra kalan külü de te-

Desûkî, Şeyh Muhammed Arafê, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Şerhi'l-Kebîr*, I, 52; Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Kâhire, I, 230; Buhûtî, Şeyh Mansûr, *Keşşâfü'l-Kinâ'*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, I, 187.

2 Müslim, “Eşribe” 30.

3 Hâricî bir sebepten dolayı değil, bizzat kendi özü itibariyle necis olan şey. (trc.)

4 İstihâle: Bir maddenin kimyasal yapısındaki değişim yoluyla haram iken helale dönüşmesidir. (İsmail Yalçın, “Yiyecek”, *DİA*, XXXIII, 556.) (trc.)

5 Maddeye karakteristik özelliklerini veren özün başka bir şeye dönüşmesi. (trc.)

mizdir. Çünkü ateş onu temizler. Desûkî; “Ateşin, necis maddeyi tam olarak yakması ve yakmaması arasında fark yoktur” der. Necis bir madde olan tezek ile pişirilen ekmek -tezeğin külü bulaşsa bile- temizdir. O ekmek yendikten sonra ağız yıkanmadan kılınan namaz sahih olur. Bu ekmeği taşırken namaz kılmak da câizdir.⁶

Hanefilere göre; (necis olduğu halde) necâseti ateşle değişen veya üzerindeki necâset eseri ateşle kaybolan madde temizlenir. Yine onlara göre necâset, özünün başka bir şeye dönüşmesi ile de temizlenir. Bu, İmâm Muhammed ve Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Fetvâ da buna göre verilir. Âlimlerin çoğu bu görüşü tercih etmiştir. Ancak Ebû Yûsuf bu görüşte değildir.

Dürrü'l-Muhtâr'da şöyle geçmektedir: “Necis hale gelmiş yağ kendisinden sabun yapılmasıyla temiz olur.” Umûmü'l-belvâdan dolayı o şekilde fetva verilir. Bu; tıpkı necis su ile sulanmış tandırda ekmek pişirmede bir sakınca olmaması, necis olmuş topraktan yapılan küpün, ateşte piştikten sonra üzerinde necâset izi kalmamışsa temiz hale gelmesi gibidir. Pisliğin/dışkının külü necis değildir. Aksi takdirde tüm beldelerde bu şekilde pişirilen ekmeğin de necis olması gerekirdi. Tuzun içine düşüp tuza dönüşen eşek veya domuz ve kuyuya düşüp çamura dönüşen pislik de necis değildir. Çünkü bunların özü değişmektedir.

Muhakkik İbn Âbidîn: Bil ki; İmâm Muhammed'e göre (necis olan maddenin istihâle ile temiz olmasındaki) illet onun/maddenin hakikatının değişip dönüşmesidir. O, bu fetvâyı umumü'l-belvâdan dolayı vermiştir. Eğer böyleyse; üzümü necis olan pişmiş pekmez, susamı necis olan tahin de temiz olur denirse, ona derim ki; pekmezde hakiki bir dönüşüm yoktur. Çünkü pekmez üzüm suyunun kaynatılarak kıvamlı hale getirilmiş şeklidir. Aynı şekilde susam öğütülüp onun yağı susam parçacıklarıyla karıştığında sadece vasfı değişir. Bu, şarabın sirkeye dönüşmesinden, tuzlaya düşen eşeğin tuza dönüşmesinden, dışkının küle veya çamura dönüşmesinden farklı olarak sütün peynir, buğdayın un ve unun ekmek olması gibidir. Şarabın sirkeye, eşeğin tuza, dışkının kül veya çamura dönüşmesi örneklerinin hepsinde sadece vasıf değişmesi değil bir maddenin başka bir maddeye tam olarak dönüşmesi söz konusudur. (İnkılâb-ı ayn illetine dayanılarak bu şeylerin temiz olduğu görüşünün seçilmesinin gerekçesi umûmü'l-belvâdır.)⁷

Şeyh İbrahim Halebî: Bıçak, koyunun kafası veya benzeri bir şeye kan bulaşsa, sonra bunlar ateşe atılsa, ateş kanı yakar ve kanın kalıntıları giderse koyun kafası, bıçak vb. temiz olur.⁸

6 Desûkî, *Hâşiyetü'l-Desûkî*, I, 52, 57; Derdir, Ahmed, *Alâ Şerhi'l-Kebîr*, Dârü'l-Fikr.

7 Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr mea Reddi'l-muhtâr*, Dârü lhyâit-Türâs, I, 315-316, 326,

8 İbn Emir Hâc, *Şerh-u Münyeti'l-musallî*, 177.

İbn Âbidîn: “İlim ehlinden bazılarının sandıkları gibi ateşe giren her şeyin temizlendiğini zannetme! Bilakis burada kastedilen; ateşle mâhiyeti değişen ve eseri kaybolan necâsetin temizlendiğidir.”⁹ Bundan dolayı bu konudaki sözleri Münye’de ve diğer eserlerde bu şekilde sınırlandırıldı.

Hanbelî ve Şâfiî Mezhebi: Hanbelî ve Şâfiîler aynı necis olan bir şeyin istihâle ile temizlenmeyeceği görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber, necâset yemesi sebebiyle cellâlenin¹⁰ et ve sütünün tüketilmesini yasakladı.¹¹ Şayet (necâset) istihâle ile temizlenseydi yasaklamazdı. Remlî der ki; “Tuzlaya düşerek tuza dönüşen veya yanarak küle dönüşen meyte gibi, necis olan bir şey kesin olarak yıkanmakla ve istihâle ile temizlenmez.”¹² Hanbelî mezhebinden Buhûti’ye göre de necâset ateşle temizlenmez. Dolayısıyla tezeğin külü de necistir, necis olmuş yağdan yapılan sabun da necistir. Bir köpeğin tuzlaya düşüp tuza dönüşmesi veya sabunluğa düşüp sabuna dönüşmesi hallerinde de hüküm aynıdır.

Ancak Hanbelîlere göre alaka, mudgaya dönüştüğü zaman daha önce necisken sonra temiz hale gelir. Çünkü o alakaya dönüşmekle necis olur. Bu durum ortadan kalktığı zaman o tekrar temiz olan aslına döner. Bu durum, necis bir maddenin girmesiyle necis olan ve daha sonra temiz su ilave edilerek tekrar temizlenen su gibidir.¹³

Hanbelî mezhebine mensup olan İbn Kudâme’nin *Muğni* isimli eserinde bu konu şu şekilde geçmektedir; mezhebin yaygın görüşüne göre, bir şey istihâle ile necâsetten temizlenmez. Kendiliğinden sirkeye dönüşen şarap bunun istisnasıdır. Bunun haricinde, yanıp kül olan necâsetler, tuzlaya düşüp tuza dönüşen domuz gibi şeyler istihâle ile temizlenmez. Şarabın sirkeye dönüşmesi, meytenin derisinin tabaklanması, cellâlenin hapsedilmesiyle bunların temiz olmasına kıyasla bütün necâsetlerin istihâle ile temizleneceği sonucuna da ulaşılır. Ancak mezhebin yaygın görüşü ilkidir. (Nitekim) İmâmımız domuz kızartılan tandırda pişen ekmeği yemeyi yasakladı.¹⁴

Çağdaş âlimlerden Dr.Vehbe Zuhayli: Özetlersek; Şâfiî ve Hanbelîler necis olmuş bir şeyi temizleyen şeyler konusunda Şâri’in muradına en yakın olanı dik-

9 İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, I, 315.

10 Pislik yiyen tavuk, koyun, sığır gibi hayvan. (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 69). (trc.)

11 Tirmizî, “Et’ime”, 24.

12 Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, I, 230.

13 Buhûti, *Keşşâfü’l-Kıma’*, I, 186-187

14 İbn Kudâme, *El-Muğni*, I, 97.

kate almışlardır.¹⁵ Bu konuda Hanefiler daha geniş davranmış, Mâlikîler de bazen onlara yaklaşmıştır. Pratikteki durum, insanların ihtiyaçları ve örflerinin tümü Hanefî mezhebinin görüşüyle amel etmeyi destekler. İbn Teymiyye de fetvalarında necâsetin istihâlesinin, necâsetin hem pisliğini hem kendisini ortadan kaldıracığını, artık onda necâset hükmünün kalmayıp temiz olacağını net olarak ifade eder.¹⁶

Allah'ın yardımıyla bizim bu konudaki fikrimiz ise şöyledir;

Fakihlerin yukarıda zikredilen metinlerinden şu hususları anlıyoruz;

Birincisi; bütün âlimler şarabın sirkeye dönüşmesiyle temiz olduğu,¹⁷ müte-kavvim mal kategorisine girdiği, onu yemenin, içmenin, kullanmanın ve çeşitli yollarla ondan istifâde etmenin helâl olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Buna açıkça delâlet eden Hz. Peygamber'in hadisi bunun delilidir.¹⁸

İkincisi; Mâlikîlerde tercih edilen görüşe ve Ebû Yusuf dışındaki Hanefî fakihlerine göre mâhiyetin değişmesi her şeyde hükmü değiştirir. Mâhiyetin değişmesiyle aynı necâset temizlenir. Bunun tersi de mümkündür. Bu görüşlerine nutfeyi ve onun mudgaya dönüşmesini, şarabı ve onun sirkeye dönüşmesini delil gösterirler. Yine meytenin derisinin tabaklandıktan sonra temiz olmasını da delil gösterirler. Bu son ikisi yani şarabın sirkeye dönüşmesi ve meytenin derisinin tabaklanmasıyla onların temiz olacağı hakkında sarîh hadisler de vardır.¹⁹

Üçüncüsü; Şâfiî ve Hanbelîlerde tercih edilen görüşe göre mâhiyetin değişmesi eşyanın hükmünü etkilemez. Değişen şeyin hükmü, değişmeden önceki aslına göre verilir. Bu görüşlerine cellâle ve onun sütünün tüketilmesinin yasaklanmasını delil olarak gösterirler.²⁰ Ancak Hanbelîler bir meseleyi bundan istisna ederler. O da alakanın mudgaya dönüşmesidir. Ayrıca Hanbelî olan *Muğni* yazarının (İbn Kudâme) ifadelerinden değişimin eşyaya etki ettiği, ancak İmâm Ahmed b. Hanbel'in onlara domuz kızartılan tandırda ekmek pişirmeyi yasakladığı anlaşılmaktadır.

15 Yazara göre Vehbe Zuhayli; "Şâfiî ve Hanbelîler takvâ ve ihtiyâta daha yakın olanı göz önünde bulundurdular." şeklinde bir ifade kullansa daha doğru olurdu.

16 Vehbe Zuhayli, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, I, 113.

17 İttifak kendiliğinden sirkeye dönüşen şarabın temiz olduğu hususundadır. İçine bir şey atılmasıyla (dışarıdan müdahaleyle) sirkeye dönüşen şarap Şâfiî ve Hanbelîlere göre temiz olmaz. Dönüşümün sadece tek şekli üstünde ittifak vardır. Bu kadarı da bahsettiğimiz konuda isbat olarak yeterlidir.

18 Müslim, "Eşribe" 30.

19 Şarabın sirkeye dönüşmesiyle helâl olacağına dâir hadislerin kaynağı yukarıdaki hadisin kaynağıyla aynıdır. Derinin tabaklanmasıyla temiz olacağına dâir birçok hadis vardır. Biri şu şekildedir; "Tabaklanan her deri temiz olur" (Tirmizî, "Libas" 7) Sahih-i Müslim'de de şu lafızla tahrîc edilmiştir: "Deri tabaklandığında temiz olur." (Müslim, "Hayz" 105).

20 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; Ebû Dâvûd, Tirmizî, *Sünen*. (İbn Ömer'den rivâyet edilmiştir, Hasan bu hadisin garîb olduğunu söylemiştir. Bunun hakkında daha sonra açıklama yapılacaktır.)

ZİKREDİLEN GÖRÜŞ VE METİNLERİN TARTIŞILMASI VE TERCİH EDİLEN GÖRÜŞ

Bu konudaki görüşümüzü açıklamaya geçmeden önce fakihlerin sundukları delillere ve zikredilen görüşlerine derinlemesine bakmak istiyoruz. Böylece görüş ve delillerini karşılaştırmamız mümkün olur ve konuyla alakalı şeylerin hükümleri hakkındaki görüşlerini izah etmemiz kolaylaşır.

Bize göre aslında şarap ve sirke (iki ayrı şey değil) sarhoş edicilik vasfının değişmesiyle hükmü de değişen tek bir şeydir. Âlimler şarabın sirkeye dönüşmesiyle temiz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Sirkenin temiz olduğuna delâlet eden hadis olmasaydı bunda da ihtilâf ederlerdi. Çünkü şarap ve sirke arasında (hüküm farkına sebep olan) illet -Allah'u a'lem- sadece sarhoş etme özelliğinin olup olmamasıdır. Yoksa aralarında çok büyük bir değişme söz konusu değildir. Bir şeyin kendisi ve mâhiyeti bir şeyden başka bir şeye dönüşürse onun hükmünün de değişmesi daha doğru olanıdır. Açıktır ki sirke sıvıdır ve insanlar onu içecek olarak kullanır. Bir şeyin sıvı olması özellikle de içecek olması ihtiyatlı davranmayı gerektirir. Sirke yasak olmaya daha yakın olmasına rağmen onun temiz olduğuna ve vasfının değişmesiyle hükmünün de değiştiğine dâir nas vardır. Bunun yanısıra onun temiz olduğuna dâir vârid olan hadis insanların ona çok ihtiyaç duyması (umûmü'l-belvâ) illetine dayanmaktadır. Buradan açıkça anlaşılıyor ki insanlar bir şeye çok ihtiyaç duyarsa (umûmü'l-belvâ ortaya çıkarsa) -açık şer'î bir delile aykırı olmaması şartıyla- onun hakkındaki hüküm daha hafifletici ve daha kolaylaştırıcı olur. Şarapla ilgili bu hadis, fukahanın incelemesine arzedilen bu konuda, özellikle insanların bu gibi şeylere çok ihtiyaç duymasından dolayı günümüzde açık bir delil sayılır.

Hanbelî olan İbn Kudâme'nin *Muğnî*'deki “Şarabın sirkeye dönüşmesiyle, meytenin derisinin tabaklanmasıyla, cellâlenin hapsedilmesiyle temiz olmasına kıyasla bütün necâsetlerin istihâle ile temizleneceği sonucuna ulaşılır.” İfadesi bu söylediklerimizi destekler niteliktedir.

Bize göre; onların sözlerinden, açık olan edilen illetin insanların sıkıntı çektiği konularda kabul edilmeye elverişli olduğu anlaşılır. İbn Kudâme kendi görüşünü açıkladıktan sonra Ahmed b. Hanbel'in onlara domuz kızartılan tandırda ekmek pişirmeyi yasakladığını aktarmıştır. Onun Ahmed b. Hanbel'den aktardığı bu yasak her durumda herkes için geçerli kapsayıcılıkta bir delil olmaya uygun değildir. Çünkü burada hüküm açık değildir. Benzerleriyle arasında tam ve yeterli bir alaka yoktur. Kaldı ki bu yasak, umumü'l-belvanın olduğu bir konu hakkında da değildir.

Hanbelîler, alakanın mudgaya dönüşmesi meselesinde Hanefîler ve Mâlikîlerle görüş birliği içindedirler. Ancak onlardan farklı bir illete dayanmaktadırlar. Fakat öyle anlaşılıyor ki; alaka konusunda Hanbelîlerin hüküm vermelerinde etkili olan illet Hanefî ve Mâlikîlerin dayandıkları illetin aynısıdır.

Şunu da söylememiz gerekir ki; Şâfiîlerin görüşlerini delillendirdikleri cellâle hadisi, onların görüşlerine delil olmada yetersizdir. Halbuki onların görüşünden farklı bir görüşe delil olan benzer deliller bulunmaktadır. Cellâle birkaç gün hapsedildikten (necâset yemesi engellendikten) sonra kesin olarak aslî helallığıne nasıl dönüyor?!

Hanefî ve Mâlikîlerin mesela tuzlaya ve sabunluğa düşen domuz ve köpeğin -herhangi bir kayıt koymaksızın- (necislik) hükmünün değişip temiz tuz ve sabun hükmünü alacağına dâir görüşleri üzerinde ise düşünmek gerekir. Bunlardaki illet; sirke, mudga ve tabaklanan derideki illete şu sebeplerden dolayı benzememektedir.

a) Şarap ve sirkeye dönüşen meyve suyu, temiz hale gelen necis deri, hapsedildikten sonra helâl olan cellale, mudgaya dönüşen alaka örneklerinin hepsinde yeni bir vasıfla tamamen başka bir şeye dönüşme söz konusudur. Zaten ilk ikisi hakkında şer'î nas vârid olmuştur.

b) (Tuzlaya ya da sabunluğa) Domuz, köpek veya insanın düşmesi insanların çok sık karşılaşacağı bir durum değildir. İçine köpek, eşek ya da domuz düştükten sonra bile tuzun hâlâ temiz olduğunu söylersek, temiz bir şeyin necis hale gelmesi olgusunu ortadan kaldırmış oluruz ve yasak olan hiçbir şey kalmaz. Domuz veya diğer şeylerin (tuzlaya) düşünce mâhiyetinin değiştiğini kabul etsek bile, bu tür hayvanların düşmesi sebebiyle, en azından tuz necis hale gelir, bu tuzu yemenin câiz olmaması daha doğrudur.

c) Bilindiği üzere tuz yiyecek türündendir. Hanefî muhakkik İbn Âbidîn'in necis olan üzümden yapılan pekmezin temiz olduğu şeklindeki bir görüşün ardından söyledikleri gerçekten takdire şayandır. Nitekim o, necis üzüm pekmez olunca onun mahiyetinin değişmediğini ve pekmezin sadece kaynatılarak kıvamlı hale getirilmiş bir meyve suyu olduğunu gerekçe göstererek pekmezin necis olduğunu ifade etmiştir. Açıktır ki tuz da içine necâset karışmış aynı tuzdur. Onda bir değişim söz konusu değildir.

d) Muhakkik İbn Âbidîn aynı şekilde bir şeyin yanmasıyla mâhiyetinin değişmesi meselesine şu sözleriyle dikkat çeker; *"Bazı insanların sandıkları gibi ateşe giren her şeyin temizlendiğini zannetme! Bilakis burada kastedilen; ateşle mâhiyeti değişen ve eseri kaybolan necâsetin temizlendiğidir."* Bize göre tercihe şayan görüş,

mesela tuza düşen domuzun, mâhiyeti değişse bile tuzda bir değişim, dönüşümün gerçekleşmediği ve domuzun, tuzun içine düşmesi sebebiyle o tuzun necis olarak kaldığı şeklindedir. Evet! Mesela domuz sabunluğa düşse ve sabuna o sabun temizdir. Çünkü sabunun ana maddesi başka bir mâhiyete dönüşmüştür. İçine düşen domuz da bu (başka mâhiyete) dönüşen ana maddelerdendir. Üstelik sabun yiyecek-içecek olarak da kullanılmaz. Sabun türü şeyler insanların günlük hayatında sakınamayacakları şeylerdendir. Dolayısıyla sabun ve tuz hüküm bakımından birbirinden farklıdır.

Bu açıklamalardan açıkça anlaşılıyor ki; Hanefî ve Mâlikîlerin ifade ettiği mâhiyetin değişmesinin hükümlere etki ettiği ve mâhiyetin değişmesiyle hükümün de değişeceği (şeklindeki görüşü) birçok şer'î delille desteklenmektedir. Hanbelîlerin ileri gelen fakihleri ile İbn Teymiyye de ana hatlarıyla bu hakikati kabul ediyorlar. Bir maddede mâhiyetin değişmesi söz konusu ise, umûmü'l-belva varsa ve buna muhalefet eden açık şer'î bir delil de yoksa ileride zikredeceğimiz açıklamalara göre onun kullanılmasına fetva verilir.

SÖZÜN ÖZÜ VE BU KONUDAKİ GÖRÜŞÜMÜZ

İstihâle ve mâhiyetin değişmesi kapsamında ele alınabilecek maddeler derinlemesine incelenmesi mümkün olmayacak kadar çoktur. Allah'ın yardımıyla bu maddelerin bazılarını türler ve kısımlar şeklinde sayalım ve bütün türlerin hükmünü zikrelelim. Kerim olan Mevla'dan bizi hatalardan korumasını, sevdiği ve razı olduğu şeylerde bizi muvaffak kılmasını diliyoruz. Bugün bu maddelerin öncelikle iki kısma ayrıldığını görüyoruz: Birincisi katı maddeler, ikincisi sıvı maddelerdir. Bunlardan her biri, insanların yeme-içme suretiyle tükettiği şeyler de olabilir, bu türden olmayıp günlük hayatlarında kullandıkları şeyler de olabilir, insanların genelinin ihtiyaç duyduğu günlük hayatın temel ihtiyaçlarından olabileceği gibi böyle olmayabilir de.

1) Necis olmuş çamur kaplar gibi insanların çok ihtiyaç duyduğu, haricî olarak kullanılan ve yenmeyen katı maddelerin her halükârda temiz olmasında şüphe yoktur. Eğer bu toprak, mesela çömlek haline gelirse mâhiyetinin değişmesiyle temiz olur. Onu her türlü kullanmak câizdir. Onunla temas eden su necis olmaz. Tabaklanmış deriler, deriden yapılmış heybe, kırba da aynı hükümdedir.

2) Sabun gibi katı olup yenmeyen, sonuçta sıvı hale gelen ve insanların çok ihtiyaç duyduğu maddelere necis maddelerin karıştığı kesin olarak bilinse bile onun mâhiyeti değiştii için her halükârda temizdir. Onu kullanmak câizdir. Sabunun

erimesinden oluşan su ve sabunla karışan su da her halükârda temizdir. Mâhiyeti ateşte yanmakla değişirse; necis şeylerin külü de aynı hükümdedir. Bu kül suyla karıştığında suyun necis olmadığı ve ondan yapılan şeylerin alım-satımının câiz olduğu konusunda da şüphe yoktur.

3) Tuz ve onun dışındakiler gibi katı veya sıvı olan yenilen temiz maddelere hayvan gibi necis bir şey düşer ve istihâleye uğrarsa, aynı şekilde buğdayın içine fare düşer, ölür ve istihâleye uğrarsa, tuzda ve unda mâhiyet değişikliği olduğu kesin olarak bilinmiyorsa; maddelerin aslı necis maddelerle kesin olarak karıştığı ve başka bir mâhiyete dönüşüm gerçekleşmediği için temiz olmazlar ve onları tüketmek, kullanmak câiz olmaz. Bu gibi şeyler sık sık meydana gelip, insanların sakınmasının zor olduğu şeylerden de değildir. Ama, mesela buğdaya fare pisliği düşse, yine tuza (necis olan bir maddeden) az bir şey düşse ve genellikle sakınılması mümkün olmasa, umûmü'l-belvâdan dolayı o tuzu ve unu tüketmekte bir sakınca yoktur.

4) Farklı şeylerin tozu, süt ve yağdan yapılan ve dünya pazarlarında çokça satılan peynir, çikolata, sakız ve hafif gıdalar gibi, yenilebilen katı maddelerde mâhiyet değişimi söz konusu değildir. Burada maddelerin aslı suretleri daha güzel bir şekilde dönüşmektedir. Bu ürünlerden belli bir şeyin içine necis bir maddenin karıştığı kesin olarak bilinmedikçe -necis bir şey karışmış olsa bile- genel duruma itibar edilerek temiz olduklarına hükmedilir. Ancak necis bir maddenin bu ürünlere karıştığı kesin olarak bilinirse o zaman onlar bu karışımdan dolayı temiz değildir. Çünkü genel duruma itibar edilerek bu şeylerin temiz olduğuna hükmedilmesi, mâhiyetinde bir değişim olduğundan değil, haram olduğuna dâir kesin bir delil olmadıkça eşyada asıl hükmün mübahlık olmasından dolayıdır. (Haram olduğu kesin olarak bilinmediği için mübahlık hükmü verilmişti. Kesin olarak bilinince artık mübah denemez.) Kesin bilgi ise şüphe ile ortadan kalkmaz.

5) Sabundakine benzer bir değişime uğrayan haplar gibi katı ilaçlar, sabun gibi büyük bir değişim geçirmeyip hafif bir değişime uğrarlar. Açıkça ortaya çıkan şudur ki, bunlara necis bir maddenin karıştığı kesin olarak bilirse bile onlar temizdir. İnsanların onlara duyduğu ihtiyaç çok fazla olduğundan dolayı onların tüketilmesi ve başka şekillerde kullanılması helâldir. Ama sıvı olan ilaçlar, sarhoş eden şarap gibiyse Hz. Peygamber'in "O şifa değil hastalıktır."²¹ buyurarak şarapla tedaviyi yasaklaması nedeniyle bunların içilmesi alınıp satılması ve kullanılması câiz değildir.

21 Müslim, "Eşribe" 3.

6) Az miktardaki sarhoş edici madde temiz sıvılarla karıştırılmak suretiyle ilaç hazırlansa, temiz maddelerin daha fazla bulunması nedeniyle (bu maddenin) sarhoş etme etkisi kaybolursa ve başka temiz ilaç da bulunamasa, insanların çok ihtiyaç duymasından ve mâhiyetinde de küçük bir değişim olmasından dolayı bu ilaçlar kullanılabilir. Ama bu tür maddelerin ilaç olarak değil de yiyecek içecek olarak tüketilmesi, her halükârda câiz olmadığı gibi bunların alınıp satılması da câiz değildir. Lakin bu gibi maddelerin tedavi maksadı olmaksızın haricî olarak kullanılması konusunda bir sakınca görmüyoruz. Ancak ihtiyata uygun olan bunlardan sakınmaktır.

7) Şarabın sirkeye dönüşmesi örneğinde olduğu gibi, temiz olmadığı halde temiz bir maddeye dönüşen sıvı içeceklerin mâhiyetleri değiştiği için bunların temiz olmasında şüphe yoktur. Sarih hadis buna delildir. Onların içilmesi, kullanılması ve çeşitli şekillerde onlardan faydalanılması helâldir.

8) Dünya pazarlarında rağbet gören içeceklerde olduğu gibi aslen temiz olup sarhoş edici olmayan içeceklere necis maddelerin karışmasından şüphe edilse, mâhiyet değişimi olmasa da “Şüphe ile kesin bilgi ortadan kalkmaz” kaidesine dayanılarak bunların temiz olduğuna ve her durumda bunları kullanmanın helâl olduğuna hükmedilir.²²

22 Bu çalışma Nisan 2001 yılında Lucknow’da yapılan “Uluslararası Fıkıh Kongresi” için hazırlanmıştır.